

К.А. Гордіца

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ АРХЕТИПИ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Стаття присвячена ретроспективному аналізу національних традицій організації господарства і власності на основі використання сучасної методології інституціоналізму. Обґрунтовується необхідність урахування історичних особливостей українського господарсько-правового менталітету в сучасних умовах докорінної реорганізації інституційного середовища підприємницької діяльності в Україні.

Ключові слова: форми господарювання, культурно-ментальні стереотипи, обшинне та подвірне землеволодіння, виробнича артіль, права власності, трудова власність, розподільча справедливість, інституційний конфлікт.

Постановка проблеми. Одним з пріоритетних напрямів державної економічної політики України в умовах кардинального перегляду науково-практичних підходів до формування інституційного середовища підприємницької діяльності є створення ефективної національної моделі розвитку підприємництва, яка має враховувати не лише відповідний досвід розвинених країн з ринковою економікою, але й місцеві традиції господарювання, особливості національного господарського менталітету, позитивний досвід організації українськими підприємцями господарства в різних галузях економіки тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки питання розвитку вітчизняного підприємництва у його історичних формах стали предметом низки досліджень міждисциплінарного характеру, здійснених українськими істориками, економістами, правознавцями, соціологами та культурологами. Зокрема, це праці Л.Горкіної, М.Домашенка, О.Кудласевич, Т.Лазанської, Б.Лановика, В.Рубаника, Н.Супрун, інших науковців. Примітно, що вони значною мірою спирались у своїх розвідках на матеріали та дослідження кінця ХІХ – початку ХХ ст., періоду, коли в

нашій країні відбувалось інтенсивне формування інституційної структури ринкової економіки, зокрема становлення інституту підприємництва і формування соціального прошарку підприємців. Особливий інтерес становлять тогочасні дослідження з історії народного господарства та звичаєвого права, зокрема праці М.Василенка, Т.Єфименка, В.Країнського, П.Ляценка, В.Постнікова, інших вчених, де, серед іншого, було приділено значну увагу аналізу еволюції організаційно-правових форм господарювання, притаманних українському народу.

Мета даного дослідження полягає у визначенні, на основі ретроспективного аналізу національних традицій організації господарства і власності, можливих напрямів урахування історичних особливостей українського господарсько-правового менталітету при розробленні державної підприємницької парадигми.

Виклад основного матеріалу. На рубежі ХІХ–ХХ ст. у вітчизняній суспільній думці найбільш дискусійним було питання про соціально-економічну доцільність розвитку на українських територіях артільно-обшинних форм організації господарської діяльності, поширених у центральних регіонах Росії. Прибічниками цієї ідеї здебільшого були численні представники неонародницької радикальної демократії, української та російської, які вважали трудову артіль і селянську общину перехідними формами до соціалістичної організації господарського життя суспільства і не бачили на цьому шляху принципової різниці для різних східнослов'янських народів.

Їх опонентами виступали насамперед прихильники ідеї національного відродження України, які прагнули підкреслити соціокультурні розбіжності між українцями й росіянами, в тому числі у сфері економічного життя. Серед використовуваних ними контраргументів часто лунали твердження про традиційну, первинну, або навіть генетичну, схильність українців до індивідуальних форм розселення, організації господарства і власності.

Ґрунтовні наукові дослідження, здійснені тогочасними і наступними вченими-фахівцями, переконливо довели хибність обох цих підходів і показали, що особливості становлення та еволюції організаційних форм господарської діяльності будь-якого народу визначаються не генетико-антропологічними характеристиками його представників, а сукупністю природно-географічних та соціально-історичних чинників розвитку господарства на відповідних землях.

За висновками дослідників української історії та історії господарства О.Єфименко та П.Лященка, в епоху першої колонізації Середнього Подніпров'я та прилеглих територій давні слов'яни продовжили займатися традиційними видами первісного господарства, до яких звикли на своїй прабатьківщині – Придунайській рівнині, – землеробством, осілим скотарством, мисливством, рибальством, бортництвом, – але вже з тими змінами, що залежали від нових природних умов: на півночі, у лісах переважали лісові промисли, на півдні, у лісостеповій смузі – землеробські [9, с.29].

Ці економічні обставини, своєю чергою, позначилися на розмірах окремих родових груп поселенців: землероби в умовах необмеженої можливості займання землі прагнули розселитися малими групами, переносючи домашні вогнища на край зайнятого працею поля, тоді як промисловці – звіролови, рибалки, бортники – віддавали перевагу проживанню великими родинними общинами, через що останні зберігались як усталена форма розселення (пізніше відома під назвою дворища) на переважно промислових територіях, таких як Полісся, протягом досить тривалого часу [3, с.22].

Розселення землеробів лісостепу малими групами – дворами, хуторами, селами – прискорило розпад родоплемінних зв'язків і перехід до переважно територіальних форм організації людського співіснування. При цьому розвиток земельних відносин усередині територіальних громад – спочатку старовинної «верві», потім селянської общини – відбувався залежно від двох основних чинників – зростання чисельності землеробського населення і скорочення вільних площ землі, придатної для обробітку. Такого висновку дійшов, зокрема, П.Лященко на основі узагальнення інформації численних історичних джерел щодо еволюції общинного землеволодіння [9, с.76–80].

Згідно з цими дослідженнями, на початку розселення, за умов великої кількості незайнятої землі, коли ще не було потреби в регулюванні землекористування, переважала «захватна» форма землекористування: зайняття землі відбувалося шляхом її довільного захоплення, що фактично закріплювало за особою майже повне право власності. Такі землі передавались у спадок, зазвичай лише у межах роду, через що отримали назву «вотчини», або «дідизни».

Згодом, у міру зростання щільності населення і вичерпання ресурсу зручної для обробітку вільної землі, община починає обмежувати право вільного займання землі, санкціонуючи право власності на землю трудовими витратами на її обробіток. Але ця вимога ще не веде до зрівняльного землекористування: той, хто був багатший, хто мав більше худоби, реманенту, або робочих рук у родині, той міг захопити і обробляти більше землі. Це – так звана «захватно-общинна» форма землекористування.

Надалі значну роль у земельних відносинах почала відігравати держава і ті повинності, які вона покладала на землероба, оскільки для виконання цих повинностей він мав бути наділений землею. Виникає так звана «часткова» община, на якій зупинився розвиток общинних відносин у країнах Західної Європи. Кожен член общини мав право на певну умовну «частку» общинних земель, причому частки були нерівні, оскільки переділи не проводилися, і кожна родина могла вимагати закріплення своєї ділянки землі у приватну власність.

У подальшому «земельна тиснява» посилилася внаслідок загарбання не лише вільних, але почасти й общинних земель великими привілейованими землевласниками. У Російській імперії ситуація була особливо важкою через зростання аграрного перенаселення як результату дії режиму кріпосного права, що перешкоджало відтоку «зайвого» населення до міст. Фатальна нестача ресурсу землі, що поставила селян на межу виживання, зумовила появу «передільної» общини, яка була вимушена розподіляти порівну і земельні повинності, і саму землю.

Однак для України, на відміну від Росії, було характерним поширення і довге збереження інституту «займанщини» – земельної власності, набутої правом першого зайняття вільних або кинутих земель, які ставали власністю того, хто їх обробляв. За спостереженням М.Василенка, «займанщина була одним з найбільш поширених і дійсних способів походження поземельної власності в Україні не лише у XVII та XVIII ст., але й пізніше» [2, с.524]. У такий спосіб у різні часи заселялись і ставали селянською власністю землі Правобережної України, спустошені селянськими війнами, вільні землі Слобожанщини, незайняті простори Запоріжжя та південних територій. Звичаєве право на займанщину з окремими змінами діяло майже до середини XVIII ст. і лише у 1766 р. було ліквідовано в ході генерального межування.

Тип общинного землекористування, що історично склався в центральній Росії, почав примусово насаджуватися в Україні вже у XVIII ст. Маючи за пріоритетну мету забезпечення стабільних податкових надходжень, царський уряд намагався запобігти перерозподілу власності і майновому розшаруванню селян. Для цього він систематично обмежував права власності на селянські землі, забороняючи їх відчуження на сторону чи між собою, запроваджував принцип кругової поруки і зрівняльний перерозподіл земельних ділянок. Проте результати цієї політики були значною мірою скориговані на ґрунті місцевої ментальності та господарсько-правової практики. Великоруські общинні порядки були глибоко чужі традиціям українців, і широко відома нелюбов українського селянства до колективних способів володіння позначилась на характерних рисах общини, її ролі і завданнях у суспільному й господарському житті народу.

За висновками дослідників звичаєвого права, зокрема Т.Єфименка, якщо на півночі та в центрі Росії община до початку XX ст. залишалася стабільною, активною господарською одиницею, здатною до проведення складних і тривалих робіт, пов'язаних з меліорацією земель, розширенням посівних площ тощо, то в українських губерніях селянська община як господарське ціле майже ніколи не функціонувала. На відміну від великоросійського «миру», який практикою постійних переділів створював своє фактичне панування над земельним майном общини і владно втручався у сферу приватногосподарських відносин общинників, українська громада, де зрівняльне землекористування було зазвичай чистою фікцією, проявляла повільність і нерішучість у справі регламентації своїх внутрішніх відносин, залишала окремим господарникам повну свободу дій, не зазіхаючи на їхню особисту власність [4, с.653].

Побоювання будь-якого втручання у свої особисті справи, будь-якого примусу особливо яскраво проявлялось у хуторській формі селянського господарства, яка залишалася типовою для України протягом багатьох століть, цілком відповідно давній схильності українців розселятися малими сім'ями. Те, що відомо в Росії під назвою «великої сім'ї», тобто співіснування під одним дахом нерозділених братів з їхніми дітьми й навіть онуками, було абсолютно нехарактерним для України, де переважала протилежна тенденція, пов'язана з постійним прагненням «виділитися», відокремитися, завести своє власне господарство. Це праг-

нення інколи було настільки сильним, що призводило до появи великої кількості дрібних клаптиків землі, практично непридатних для створення на них більш-менш життєздатного господарства [4, с.656].

Враховуючи регіональні особливості економічного та соціального розвитку українських територій, що пов'язані з історично обумовленим поширенням подвірної форми селянського землеволодіння та слабкістю общинних традицій землекористування, в ході селянської реформи 1861 р. в Україні надільна земля частіше закріплювалась у спадково-подвірне користування, а періодичні переділи у межах сільської громади практично не проводились. Общинне землеволодіння переважало у східних та південних губерніях (у Катеринославській – 95% надільної землі, Харківській – 95,3%, Херсонській – 88,8%), а також на Чернігівщині – 51,7% [5, с.146]. І саме тут найбільшою мірою проявлялися негативні риси колективного землеволодіння: незручність обробки землі внаслідок черезсмузжя та довгоземелля; ускладнений через примусову сівозміну перехід до більш вигідних польових культур та прогресивніших агротехнологій; відсутність стимулів до підвищення інтенсивності праці та капіталовкладень у землю тощо. Община не давала загинути від голоду, але й не дозволяла виділитися більш здібним і заповзятливим господарям. Головним же її недоліком було те, що власність на землю залишалася неповною, не доходила до окремої людини й у такому вигляді не могла ні створити необхідної основи матеріальної незалежності господарюючого суб'єкта, ні скласти гарантій вільної реалізації творчого потенціалу індивіда.

Українські вчені-економісти кінця XIX – початку XX ст. послідовно й докладно обґрунтували висновок про безплідність і шкідливість штучної консервації селянської общини як основи некапіталістичного шляху розвитку. Так, О.Білімович вважав, що селянська община, яка постала з родових зв'язків і була потрібна для первісної боротьби з природою, перетворилася на гальмо економічного прогресу в сільському господарстві, оскільки систематично давить особисту ініціативу, «і чим більше потреба в інтенсифікації землеробства, тим сильніше відчувається стримуючий гніт колективної земельної власності» [1, с.6]. Своєю чергою, В.Крайнський зазначав, що община, штучно затримана у своєму розвитку, неминуче стикається з проблемою малоземелля, не маючи змоги, як суспільна організація, забезпечити про-

дуктами свого виробництва нові покоління своїх членів; право общинників на землю є фікцією, землі виснажуються, переділи не досягають своєї мети і, зрештою, настає період хронічних неврожаїв і голоду, який був колись характерний і для західноєвропейських общин. Головну причину такого стану речей вчений вбачав насамперед у незабезпеченості майнових прав общинників, що спонукає їх дотримуватися мінімального, а не максимального рівня господарської культури в общині, щоб втратити при переділі якомога менше [6, с.28–32]. На користь такого висновку свідчив і відзначений вченим факт, що в західних губерніях Російської імперії, зокрема Київській, Полтавській, Подільській, незважаючи на такий само низький рівень сільськогосподарської культури і таке саме черезсмузжя, не спостерігалось вищезгаданих хронічних неврожаїв і голоду, завдяки традиційному переважанню у цих місцевостях подвірного землеволодіння, єдиною суттєвою відзнакою якого була недоторканість прав господарів на їхні присадибні й польові ділянки [6, с.124].

Пов'язуючи перспективи розвитку вітчизняної економіки в цілому та її аграрного сектору зокрема з ринковою капіталістичною системою господарювання, більшість українських економістів, таких як Д.Піхно, О.Білімович, М.Цитович, О.Миклашевський, С.Булгаков та ін., підтримали головні принципи прогресивної аграрної реформи П.Столипіна, що стимулювала поширення у вітчизняному сільськогосподарському виробництві підприємницьких засад, прискорила ринкову трансформацію селянського господарства як матеріальну передумову його технологічного оновлення, сприяла формуванню повноцінного ринку земельних ресурсів і поступовому перерозподілу землі на користь більш ефективних власників. Головні напрями вирішення проблеми ефективного використання земель сільськогосподарського призначення вчені бачили у ліквідації общинного землеволодіння, запровадженні повної приватної власності селян на земельні ділянки, створенні на цій основі приватних селянських господарств підприємницького типу та забезпеченні їх усебічного культурного розвитку.

Розвиваючи ідею вільного конкурентного розвитку та ринкової взаємодії аграрних підприємств різних розмірів і форм власності, вчені-економісти Київської школи підтримували заходи державної політики, спрямовані на розширення дрібного селянського землеволодіння при одночасному збереженні найбільш

ефективних та високорозвинених великих поміщицьких господарств, що функціонували на ринковій основі. Зокрема, Д.Піхно наголошував на необхідності підтримки і збільшення прошарку заможних селян, яких вважав позитивним прикладом для всієї селянської маси на шляху підвищення культури землеробства і розвитку селянської освіти й самоврядування [10, с.78]. О.Білімович відзначав, що великі й середні землевласники є дуже цінним суспільним класом, який виступає провідником сільськогосподарського прогресу й культури серед дрібних землеробів, захищає інтереси сільського господарства від зазіхань торгово-промислової буржуазії і забезпечує заробітки навколишнім селянам; зрештою, великі розміри господарств є вигіднішими в кліматичних умовах деяких місцевостей країни [1, с.39–40]. М.Цитович вважав, що великі приватні господарства є більш продуктивними, ніж дрібні селянські, і тому перехід значної частини їхніх земель до рук селян призведе до зниження загальної продуктивності сільського господарства; до того ж, отриманий селянами додатковий наділ може знищити стимули до інтенсифікації засобів обробітку землі, а доходи селян можуть зменшитися через втрату ними заробітків у поміщицьких господарствах. Останнє було особливо актуальним для південно-західних губерній (Київської, Подільської, Волинської), де у великих маєтках переважало інтенсивне господарство, яке надавало селянам непогані заробітки, через що вони самі були зацікавлені у збереженні великого землеволодіння [14, с.12–13].

Таким чином, перед вітчизняним сільським господарством відкривалися перспективи подальшого розвитку двома паралельними шляхами – «пруським», який віддавав перевагу великим поміщицьким підприємствам, і «американським», який передбачав пріоритетний розвиток дрібного фермерського господарства. Це дозволило б урахувати особливості соціально-економічного розвитку різних регіонів країни, зумовлені історичними традиціями їх заселення і господарювання. Адже саме завдяки цим традиціям Столипінська реформа найбільших успіхів набула на Україні, насамперед у тих її місцевостях, де переважала подвірна форма землеволодіння та індивідуалістичні традиції власності. Так, якщо в середньому по десяти європейських районах Російської імперії площа закріплених у приватну власність з 9 листопада 1906 р. по 1 травня 1915 р. земельних ділянок становила 16,4% усієї надільної землі, то у Південній Україні

(Таврійська, Катеринославська та Херсонська губернії) цей показник складав 34,2%, а на Правобережжі – 50,7% [8, с.624].

Українські культурно-ментальні стереотипи й традиції господарювання стали також однією з головних причин неуспіху низки «артільних» експериментів, що здійснювались у вітчизняному сільському господарстві у 1890-і роки за ініціативою та під проводом відомого українського кооператора М.Левитського. Захоплений ідеєю виробничої кооперації селянства, він розробив основні засади існування виробничої сільськогосподарської артілі, які виклав у своєму знаменитому «артільному договорі» [7]. У цьому документі, що був згодом опублікований як зразковий статут сільськогосподарської артілі, була здійснена спроба поширення артільної праці, елементи якої з давніх часів використовувались у селянському побуті (спільні оранки, толоки тощо) на всі види діяльності артілі. На основі об'єднання земельних ділянок, робочої худоби й реманенту члени артілі вели господарство спільними зусиллями, розподіляючи доходи відповідно до кількості працівників та площі землі. Останній принцип дозволяв зберегти реальну майнову нерівність артільників, що говорило про намагання автора «артільного договору» протиставити його общинній «зрівнялівці». Але поряд із тим, з метою полегшення одержання позик, він передбачав збереження в артілі типово общинного принципу кругової поруки, що свідчило про суперечливість і слабкість запропонованої ним форми господарювання.

Економічна практика невдовзі підтвердила нежиттєздатність сільськогосподарської артілі у ринкових умовах і марність очікувань автора та прибічників цієї ідеї. За даними історичних джерел, незважаючи на доволі швидке поширення артільного руху з Херсонської губернії, де у 1894 р. утворилася перша хліборобська спілка, на терени Катеринославської, Полтавської та деяких інших губерній, а також зростання чисельності сільських виробничих кооперативів (у 1896 р. їх налічувалося вже понад 100), усі вони існували не більше трьох років і не мали значного впливу на розвиток сільського господарства [5, с.283–284].

Поряд із такими типовими рисами народної психології як повага до особистості та її прав, прагнення до незалежності і самостійності, розвинуте почуття власної гідності, нелюбов до будь-якого втручання і будь-якої регламентації, в українському звичаєвому праві, зокрема у поглядах українців на власність та спадкове право, знайшла відбиток і велика повага до особистої праці.

За спостереженнями українських правознавців, у ставленні українців до власності визначним було переконання, що лише праця є справедливим і беззаперечним способом її придбання. Відтак, далеко не всі способи отримання власності, закріплені в писаному праві, визнавалися правом звичаєвим: наприклад, ні знахідка, ні давність володіння самі по собі не надавали права власності. У розділах сімейного майна міг брати участь лише той, хто примножував його особистою працею; саме тому солдати часто позбавлялись права успадкування, а «приймаки» через кілька років праці здобували собі право на частину майна господаря [4, с.649–651].

Однак протягом усієї української історії цей народний принцип трудової власності систематично порушувався. На підставі польських та російських законів, державних актів, жалуваних грамот, тощо трудова селянська власність на землю, санкціонована лише неформальним правом, набувала умовного характеру або скасовувалась, перетворюючись на шляхетсько-магнатську, козацько-старшинську та поміщицьку власність. Результатом цього процесу стало формування тривалого інституційного конфлікту: велика земельна власність сприймалась більшістю населення як нелегітимна, а закони, що її захищали – як прояви державного деспотизму. Зовнішніми соціальними проявами цього конфлікту були періодичні перерозподіли прав та об'єктів власності в ході численних селянських повстань, а також спроби виходу за межі правового поля шляхом переселення на вільні землі, де традиційне регулювання господарських відносин звичаєвим правом не порушувалось чужими, несправедливими, з точки зору селянина, правовими нормами.

Такі моделі масової соціально-правової та економічної поведінки практично повністю сформувалися в Україні ще до середини XIX ст., і подальший історичний розвиток не створив умов для їх подолання. Так, розчарування результатами реформи 1861 р., коли формальне скасування кріпосного права, не підкріплене створенням приватної селянської власності на землю, призвело до реального зниження добробуту селян, знов актуалізувало стереотип стихійної розподільчої справедливості, який проявився напередодні та в ході революції 1905 р. і зумовив широку суспільну популярність ідеї націоналізації землі [12]. Повтор цього сценарію відбувся у 1917 р. за тих самих передумов: незавершеність Столипінської аграрної реформи, зумовлений війною

наступ держави на сферу приватних інтересів, падіння життєвого рівня населення. Проголошення Центральною Радою намірів щодо «соціалізації» землі стало сигналом для свавільного перерозподілу земель радикально налаштованими селянами [11, с.442–443].

Не сприяв викоріненню цієї традиції й подальший інституційний злам: у радянську добу традиційний стереотип «трудової власності», міцно закріплений в масовій правосвідомості з давніх часів, протягом кількох десятиліть активно пропагувала марксистсько-ленінська наука та ідеологія, а низький рівень задоволення елементарних потреб викликав рецидиви «несанкціонованого перерозподілу» особистої власності (наприклад, привласнення речей «розкуркулених» їхніми сусідами та посадовцями, сплеск майнової злочинності у післявоєнні роки та ін.).

Найбільш негативний вплив на правосвідомість та економічну поведінку громадян у радянський період спричинила правова колізія, створена штучним поняттям «загальнонародної власності», яке припускало цілу низку тлумачень. Реально ж ця власність сприймалась як нічия, формуючи у суспільній свідомості спотворені уявлення про майнові права індивіда. На практиці це призвело до руйнації моральних підвалин інституту власності: розпливчате визначення «наше» інтерпретувалось одними як «своє», іншими – як «чуже», розвиваючи у перших звичку до розкрадання державного майна, у других – безініціативність і байдужість до способів і результатів його використання. Прямими наслідками зосередження управління «суспільною» власністю в руках державних чиновників стали виникнення феномену «влади-власності», корпоратизація управлінських структур та розвиток корупції у бюрократичному апараті.

Пострадянська неврегульованість правовідносин власності, в умовах якої фактично почало діяти первісне «право» загарбання, відіграла найважливішу роль у тінізації сучасної української економіки. В результаті приватизації державного майна власниками абсолютної більшості найбільш економічно привабливих об'єктів стали ті, хто за попередньої системи мав право розпорядження ними (найважливіше з усього «пучка» прав власності, яке визначає реального власника) – керівники підприємств та чиновництво. Але така «прихватизація» знов-таки суперечила давньому принципу «трудової власності», через що новоявлена приватна власність від самого початку сприймалась як нелегітимна.

Причому таке ставлення до власності було притаманне не лише широкій громадськості, але й самим власникам, чия невпевненість у своїх правах стимулювала і досі стимулює «втечу капіталів» за кордон. Це, своєю чергою, сприяє зростанню безробіття й соціальної напруженості, ще більше підриваючи довіру до приватної власності взагалі і особливо тих її видів, походження яких не може бути пов'язане з особистою працею – великої промислової та земельної власності.

Поглиблення окресленого інституційного конфлікту ілюструють дані соціологічних досліджень, згідно з якими підтримка громадянами України приватизації великих підприємств з 1992 по 2008 рр. зменшилася з 25,1% до 13,9%, тоді як негативне ставлення збільшилося з 31,6% до 64,1%. Найбільш негативну динаміку за цей період демонструє підтримка громадянами приватизації землі, яка знизилася з 63,5% до 25,7%, у той час як кількість противників цього заходу зросла з 13,9% до 53,1% опитаних [13]. Закономірним наслідком цього конфлікту, який яскраво свідчить про неповагу більшості населення до інституту приватної власності і водночас підтверджує укоріненість у суспільній свідомості поведінкових стереотипів розподільчої справедливості, став масштабний незаконний перерозподіл прав власності, що здійснюється, як правило, шляхом «рейдерства», відверто кримінальними або напівкримінальними методами; закріплення набутих у такий спосіб прав відбувається при підтримці корумпованих суддів та чиновників різних рівнів.

Подібне ставлення до власності несе величезну загрозу для економічного розвитку країни, неможливого без довгострокових інвестицій, які в умовах недостатньої захищеності прав власників втрачають будь-який сенс. Навпаки, за таких обставин у підприємницькому середовищі створюються стимули для пошуку ренти – діяльності, спрямованої не на прибуток, а на отримання доходів, не пов'язаних з примноженням суспільного багатства, оскільки вигідніше стає відняти багатство в іншого, аніж створити щось корисне самому. Це дозволяє говорити про перспективи формування в Україні спекулятивної моделі економіки, де ефективним власником вважається той, хто захопив чиєсь майно, перепродав його і швидко вивів гроші за кордон. А це безпосередньо веде до розвалу не лише національного господарства, але й самих підвалин української державності.

Висновки й пропозиції. Враховуючи зазначені ризики, варто ще раз наголосити, що державна політика в галузі підтримки розвитку в Україні підприємництва як базового інституту сучасної соціально-орієнтованої ринкової економіки повинна ґрунтуватися на положеннях цілісної національної підприємницької парадигми, дієвість якої визначається не лише відповідністю вимогам новітньої економічної теорії та практики господарювання розвинених країн світу, але й водночас урахуванням історично сформованих особливостей вітчизняного підприємницького середовища, зокрема ціннісно-ментальних стереотипів та відповідних до них форм господарської поведінки, як тих, що сприяють ефективній реалізації підприємницької діяльності, так і тих, що їй перешкоджають. З огляду на необхідність залучення й використання перших та нейтралізації або зменшення впливу других, видається доцільним запропонувати наступні напрями вдосконалення державної стратегії розвитку підприємництва:

– активна протидія міфологізації та ідеологізації наукових підходів до вивчення економічних явищ, їхньої сутності, походження та еволюції на теренах різних країн з метою запобігання утворення інституційних пасток на зразок селянської передільної общини або впровадження у життя штучних, нежиттєздатних в умовах ринку форм господарювання, подібних до виробничих сільськогосподарських артілей;

– забезпечення вільного конкурентного розвитку та ринкової взаємодії аграрних підприємств різних розмірів і форм власності, що відкриває перед вітчизняним сільським господарством перспективи подальшого розвитку двома паралельними шляхами – «пруським», який віддає перевагу великим аграрним підприємствам капіталістичного типу, і «американським», який передбачає пріоритетний розвиток дрібного фермерського господарства, – і дозволяє найбільш повно врахувати особливості соціально-економічного розвитку різних регіонів країни, зумовлені історичними традиціями їх заселення і господарювання;

– всебічна державна підтримка розбудови сучасної прогресивної системи «вертикальної кооперації» – ефективно діючої сукупності споживчих, кредитних, збуто-постачальницьких та ін. кооперативних об'єднань в аграрному секторі економіки – як перевіреного на практиці потужного засобу підвищення економічної та соціальної ефективності найбільш традиційної форми україн-

ського сільськогосподарського підприємництва – селянського фермерського господарства;

– розробка і впровадження комплексу заходів державної політики, спрямованих на зміцнення суспільної легітимності приватної власності як юридичної основи вільного підприємництва й соціальної стабільності та подолання негативної традиції вирішення соціальних і господарських конфліктів шляхом виходу за межі правового поля економічної діяльності та свавільного перерозподілу прав власності і майна підприємців;

– спрощення податкового та нормативно-регуляторного законодавства з метою створення стійких, прозорих, логічних і зрозумілих для пересічного підприємця «правил гри» в економіці, подолання корупції, зменшення рівня трансакційних витрат та виходу бізнесу з «тіньової зони»; посилення державного контролю за вирішенням господарських суперечок на основі принципу верховенства права, а також за виконанням норм трудового законодавства і дотримання положень колективних договорів між підприємцями й найманими працівниками;

– децентралізація функцій управління підприємницькою діяльністю в регіонах з метою викорінення залишків радянської системи примусового колективізму та державного патерналізму; стимулювання місцевої підприємницької ініціативи й самодіяльності як проявів традиційного господарського індивідуалізму українців та реалізації їхнього креативного підприємницького потенціалу.

1. Билимович А.Д. Землеустроительные задачи и землеустроительное законодательство России / А.Д. Билимович. – К. : Тип. Ун-та Св. Владимира, 1907. – 198 с.
2. Василенко Н.П. Очерки по истории Западной Руси и Украины / Н.П. Василенко // Русская история в очерках и статьях ; под ред. М.В. Довнар-Запольского. – Т. 3. Приложение. – К. : Изд. кн. маг. Н.Я. Оглоблина, 1916. – [XI], 589 с.
3. Ефименко А.Я. История украинского народа / А.Я. Ефименко. – СПб. : Изд. Акц. Общ. Брокгауз-Ефрон, 1906. – Вып. 1. – /2/, 192 с.
4. Ефименко Т. Обычное право украинского народа / Т. Ефименко // Украинский народ в его прошлом и настоящем : в 2-х т. – Пг., 1916. – Т. 2. – С. 648–664.

5. Історія господарства: Україна і світ : підручник / Б.Д. Лановик, З.М. Матисякевич, Р.М. Матейко ; за ред. Б.Д. Лановика. – К. : Вища шк., 1995. – 480 с.
6. Краинский В.В. Община и кооперация. Очерки по истории крестьянского хозяйства в Западной Европе и России / В.В. Краинский. – СПб., 1907. – 143 с.
7. Левитский Н.В. Артельный договор (для земледельческих артелей) / Н.В. Левитский // Труды Вольного Экономического общества. – СПб., 1896. – Т. 2. – С. 145–162.
8. Лященко П.И. История народного хозяйства СССР / П.И. Лященко. – М. : Соцэргиз, 1939. – 676 с.
9. Лященко П.И. История русского народного хозяйства : учеб. пособие для вузов / П.И. Лященко. – М. ; Л. : Госиздат, 1927. – 518, [2] с.
10. Пихно Д.И. По поводу полемики о дешевом хлебе (Ответ гг. Чупрову и Посникову) / Д.И. Пихно. – К., 1897. – 127 с.
11. Рубаник В.Є. Власність і право власності: Нариси з історії, філософії, теорії і практики регулювання відносин власності в Україні / М.В. Домашенко, В.Є. Рубаник. – Х. : Факт, 2002. – 550 с.
12. Свод аграрных программ. Отчуждение земли, поземельное устройство, община, переселение и расселение, аренда, крестьянский банк, поземельный налог, усовершенствование хозяйства, государственная помощь, конечные цели, литература / Сост., ред., изд. Л.А. Велихова. – СПб., 1907. – IV, 110 с.
13. Ставлення громадян до ринкових перетворень в Україні [Електронний ресурс] / П. Бурковський, С. Кисельов – К. : НІСД, 2008. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/august08/03.htm>.
14. Цытович Н.М. Принудительное отчуждение и аграрный вопрос / Н.М. Цытович. – К., 1907. – 62 с.

Транслітерований список джерел

1. Bilimovich A.D. Zemleustroitel'nye zadachi i zemleustroitel'noe zakonodatel'stvo Rossii / A.D. Bilimovich. – K. : Tip. Un-ta Sv. Vladimira, 1907. – 198 s. [in Russian]
2. Vasilenko N.P. Ocherki po istorii Zapadnoi Rusi i Ukrainy / N.P. Vasilenko // Russkaya istoriya v ocherkakh i stat'yakh ; pod red. M.V. Dvornar-Zapol'skogo. – T. 3. Prilozhenie. – K. : Izd. kn. mag. N.Ya. Ogloblina, 1916. – [XI], 589 s. [in Russian]
3. Efimenko A.Ya. Istoriya ukrainskogo naroda / A.Ya. Efimenko. – SPb. : Izd. Akts. Obshch. Brokgauz-Efron, 1906. – Vyp. 1. – /2/, 192 s. [in Russian]

4. Efimenko T. Obychnoe pravo ukrainskogo naroda / T. Efimenko // Ukrainskii narod v ego proshlom i nastoyashchem : v 2-kh t. – Pg., 1916. – T. 2. – S. 648–664 [in Russian]
5. Istorija gospodarstva: Ukrai'na i svit : pidruchnyk / B.D. Lanovyk, Z.M. Matsyakevych, R.M. Matejko ; za red. B.D. Lanovyka. – K. : Vyshha shk., 1995. – 480 s. [in Ukrainian]
6. Krainskii V.V. Obshchina i kooperatsiya. Ocherki po istorii krest'yan-skogo khozyaistva v Zapadnoi Evrope i Rossii / V.V. Krainskii. – SPb., 1907. – 143 s. [in Russian]
7. Levitskii N.V. Artel'nyi dogovor (dlya zemledel'cheskikh artelei) / N.V. Levitskii // Trudy Vol'nogo Ekonomicheskogo obshchestva. – SPb., 1896. – T. 2. – S. 145–162 [in Russian]
8. Lyashchenko P.I. Istoriya narodnogo khozyaistva SSSR / P.I. Lyashchenko. – M. : Sotsekgiz, 1939. – 676 s. [in Russian]
9. Lyashchenko P.I. Istoriya russkogo narodnogo khozyaistva : ucheb. posobie dlya vuzov / P.I. Lyashchenko. – M. ; L. : Gosizdat, 1927. – 518, [2] s. [in Russian]
10. Pikhno D.I. Po povodu polemiki o deshevom khlebe (Otvett gg. Chuprovu i Posnikovu) / D.I. Pikhno. – K., 1897. – 127 s. [in Russian]
11. Rubanyk V.Je. Vlasnist' i pravo vlasnosti: Narysy z istorii', filosofii', teorii' i praktyky reguljuvannja vidnosyn vlasnosti v Ukrai'ni / M.V. Domashenko, V.Je. Rubanyk. – H. : Fakt, 2002. – 550 s. [in Ukrainian]
12. Svod agrarnykh programm. Otchuzhdenie zemli, pozemel'noe ustroistvo, obshchina, pereselenie i rasselenie, аренда, krest'yan'skii bank, pozemel'nyi nalog, usovershenstvovanie khozyaistva, gosudarstvennaya pomoshch', konechnye tseli, literatura / Sost., red., izd. L.A. Velikhova. – SPb., 1907. – IV, 110 s. [in Russian]
13. Stavlennja gromadjan do rynkovykh peretvoren' v Ukrai'ni [Elektronnyj resurs] / P. Burkov'skyj, S. Kysel'ov – K. : NISD, 2008. – Rezhym dostupu : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/august08/03.htm>. [in Ukrainian]
14. Tsytoich N.M. Prinuditel'noe otchuzhdenie i agrarnyi vopros / N.M. Tsytoich. – K., 1907. – 62 s. [in Russian]

Одержано 3.09.2015 р.